

A

AFORIZAM

(grč. *aphorismós* — određenje, ograničenje, definicija)

Kratka, sažeta i u novije vrijeme najčešće duhovita izreka. Naziv je izveden prema djelu *Aforizmi* (*Aphorismoí*), koje se pripisuje utemeljitelju medicine Hipokratu (oko 460–oko 370. pr. Kr.), a sadrži jezgrovite naputke o liječenju. Moto je djela izreka koja se najčešće navodi na latinskom *Ars longa, vita brevis* (*Umijeće je dugo, život kratak*), koja je postala uzorkom aforizma kao zasebne književne vrste.

Za razliku od poslovice pripada pisanoj književnosti, pa su poznati aforizmi mnogih pisaca i mislilaca, kao Marka Aurelija (121–180), Francisa Bacona (1561–1626), Johanna Wolfganga Goethea, Blaisea Pascala (1623–1662), Friedricha Nietzschea (1844–1900) i dr. U novije vrijeme sve se češće razlikuje od srodnih oblika, gnome i sentencije, sklonošću prema paradoksu i duhovitim primjedbama koje upućuju na neskladnost života i svijeta, ideala i zbilje, te politike i svagdašnjega života.

AGON

(grč. *agón* — boj, takmičenje, rasprava)

Dio starogrčke komedije u kojem se vodi »bitka« riječima između dva lika koji zastupaju suprotna stajališta i mišljenja. Svaki lik pri tome obično podržava polovica kora, a njihov »dvoboj«, koji izražava duh natjecanja karakterističan za grčku kulturu, izaziva komičan dojam izrazom i sadržajem. Glasoviti su primjeri takvog natjecanja između Eshila i Euripida u Aristofanovim *Žabama* te između Pravednog i Nepravednog Govora u *Oblacima*. U širem smislu naziv se rabio i za svako natjecanje, osobito na Olimpijskim i kazališnim igrama.

AKCENATSKI STIH

(lat. *accentus* — znak; naglasak)

Tip stiha u akcenatskoj versifikaciji koji se gradi prema načelu ritmičkog smjenjivanja određenog broja naglašenih slogova. Slogovi se pri tome broje od naglašenoga do naglašenoga, a broj nenaglašenih slogova između naglasaka nije važan. Kako slog tako nema mjere u samom sebi, svi su slogovi načelno ravnopravni, a tek naglasak im daje osobitost kojom se postiže ravnomjer-

nost u ponavljanju. U shemama se svi slogovi označuju istim znakom, obično znakom *x*, a naglašenima se dodaje oznaka naglasaka *x´*. Takav se stih ponekad naziva i »tonskim«, jer se izmjena grupa slogova s jednim naglaskom može usporediti s glazbenim taktovima.

AKROSTIH

(grč. *akróstikhon* — početak stiha)

Vrsta pjesme u kojoj početna slova stihova, ponekad i strofa, pa i pasusa u prozi, čitana odozgo nadolje daju neko ime, pojam ili misao. Kao virtuozni oblik sastavljanja stihova rabljen je od antike do naših dana, a osobito su ga cijenile epohe i književni pravci skloni njegovanju artificijelne književne obrade.

AKSIOLOGIJA

(grč. *áksios* — vrijedan + *lógos* — riječ, govor, znanost)

Filozofijska disciplina koja se bavi vrijednostima. Premda se tim problemima filozofija zanimala od svojih početaka, kao zasebnu teoriju razradili su je krajem 19. st. osobito Wilhelm Windelband (1848–1915) i Heinrich Rickert (1863–1936), a kasnije Max Scheller (1874–1928) i Nicolai Hartman (1882–1950), koji su je povezali s fenomenologijom, pa se razvila u učenje o načinu postojanja vrijednosti, o mogućnostima njihova razvrstavanja i o značenju koje imaju u kulturi. Osim etike, utjecala je osobito i na estetiku, pa su njezinu problematiku i nazivlje preuzele i neke književne teorije, a postoje i pokušaji razrade aksiologije književnosti, discipline kakva bi razmatrala problematiku kulturnih vrijednosti koje dolaze do izražaja u književnosti i tako

odredila načela vrijednosnog prosuđivanja književnih djela.

AKTANT

Sudionik u radnji u pripovjednim tekstovima, prema tzv. aktantskom modelu kojim se sve temeljne mogućnosti radnje mogu svesti na međusobne odnose šest bitnih likova podijeljenih u parove prema načelu binarnih opozicija: subjekt–objekt, pošiljalac–primalac, protivnik–pomagač. Zamisao je razvio francuski teoretičar Algirdas Julien Greimas (1917–1992), nastojeći da sve temeljne funkcije djelovanja likova svede na moguće logične odnose prema shemi kakva odgovara zahtjevima strukturalizma. Pojam se često rabi u naratologiji jer se drži da je točnije određen od pojмова lika, karaktera i aktera, koji bi se u tom okviru mogli shvatiti kao pojedinačni oblici pojavljivanja jednog ili više aktanata.

AKTER

(franc. *acteur* — sudionik, učesnik)

U najširem smislu sudionik u nekom događaju, nositelj radnje, netko tko igra neku ulogu, pa tako glumac u drami i sudionik u radnji osobito dramskih i pripovjednih tekstova. U naratologiji uglavnom ima uže značenje, jer se prema aktantskom modelu smatra da odgovara konkretizaciji jednog ili više aktanata u nekom pripovjednom tekstu.

ALBA

(franc. *aubade* — jutarnja pjesma)

Vrsta srednjovjekovne lirske pjesme, nastala krajem 12. st. u Provansu, gdje su je razvili i njegovali trubaduri kao »jutarnju pjesmu«, što će reći pjesmu rastanka lju-

bavnika. Naziv se povezuje s uzvikom *Alba!* kojim su stražari s kula najavljivali dolazak dana. Izražava raspoloženje zanosna zabranjene ljubavi, povezano s tugom zbog rastanka i strepnjom zbog mogućih posljedica. Oblik nije strogo utvrđen, pjesma je uglavnom strofična, u refrenu se često ponavlja riječ *alba*, a ponekad sadrži i dijaloge ljubavnika ili pjesnikove komentare.

ALEGOREZA

(grč. *állo* — drugo + *agoreúō* — govorim) Postupak tumačenja književnih djela i mitova kojim se izravno i doslovno značenje nastoji objasniti prenesenim značenjem, i to u okvirima nekog filozofskog ili teološkog učenja. Alegoreza je temeljni postupak alegorizma, interpretacije mitova koju je zasnovao grčki filozof Teagen (6. st. pr. Kr.), pokušavši grčke bogove objasniti kao metafore prirodnih sila, a koja se zadržala sve do prosvjetiteljstva. U srednjem vijeku postupak je rabljen u tumačenju antičke književnosti, ali i kao metoda egzegeze, tumačenja biblijskih tekstova.

ALEGORIJA

(grč. *allēgoría* — prenesen govor) Pjesnička figura, najčešće svrstavana u figure misli, jer se njome izravno rečeno odnosi na nešto drugo, uz pretpostavku da se pjesnička slika ili priča može objasniti pojmovima. Kao prenošenje značenja srodna je metafori, no stara je retorika uglavnom držala kako zahtijeva veću cjelinu od pojedine riječi, što omogućuje da se vrline, strasti ili prirodne pojave opisuju kao osobe, odnosno da se npr. putovanje u prostoru shvati kao proces duhovnog sazrijevanja.

Naziv se također rabi u širem smislu kao oznaka svakog lika ili prikaza u kojem se može razabrati pojmovno objašnjenje (npr. djevojka s vagom kao alegorija pravde), ali i za pojedine književne žanrove koji su osobito njegovani u srednjem vijeku i u baroku. Ponekad se shvaća i kao načelo koje prožima neke književne vrste, poput basne, ili, pak, pojedina djela u kojima se jasno razabire odnos prema kritici ili potvrđivanju nekog poznatog učenja.

ALEKSANDRINAC

(franc. *le vers alexandrin* — stih aleksandrinac)

Francuski silabički stih od dvanaest slogova, s cezurom nakon šestog sloga, stalnim naglaskom na šestom i na dvanaestom slogu te s parnom ili ukrštenom rimom. Prvi put se javio u junačkim pjesmama (*Putovanje Karla Velikoga*) početkom 12. st., ali je ime dobio prema popularnom *Romanu o Aleksandru Velikom*, iz 1180. Dosta je rijeđak sve do renesanse, kada se zahvaljujući francuskom utjecaju proširio i na ostale europske književnosti. U klasicizmu se držao reprezentativnim stihom poezije i tragedije, a od romantizma se rabi u mnogo slobodnijem obliku. U hrvatskoj književnosti otprilike mu odgovara dvanaesterački distih s dvostukom rimom (u sredini i na kraju stiha).

ALEPH

(*El Aleph*)

Zbirka novela argentinskog pisca Jorge Luisa Borgesa. Sadrži 17 tematski i oblikovno dosta različitih novela koje su postale uzorcima postmoderne književne tehnike isprepletanja zbilje i fikcije, eseja i nara-

cije, ironije i erudicije, svagdašnjih događaja i pojmova važnih u cjelokupnoj povijesti kulture i književnosti. Naslovna je novela završna i donekle ima programski karakter, a opisuje kako se pripovjedač, Borges, sjeća svoje ljubavi, Beatriz, kako susreće njezina bratića koji piše nesuvisli ep o povijesti cijele Zemlje, te kako na njegov nagovor u podrumu doživi »viđenje«
alepha, malene kuglice u kojoj se zrcali čitav svijet u prostoru i u vremenu. To mijenja njegov život i shvaćanja, ali u ironijskom obratu nije siguran što je vidio i je li uopće to vidio i doživio. »Aleph«
je prvo slovo hebrejskog pisma, u kabalističkoj tradiciji označuje i nedokučivog Boga, a pripovjedač analitički ironizira težnju za cjelovitom pričom, kakvu je pokušao ostvariti Beatrizin bratić i objašnjava kako se mistično viđenje cjeline ne može opisati jer se simultanost ne može svesti na nužnu jezičnu sukcesiju. U virtuosno sažetoj noveli Borges ostvaruje djelo koje se može suvislo tumačiti u više razno-likih smjerova. Ostale novele obrađuju raznoliku tematiku, od pitanja o besmrtnosti (*Besmrtnik*), dosljednosti čak i u monstroznom svjetonazoru (*Deutsches Requiem*) i svađe među teozozima (*Teolozi*), do gotovo tradicionalnih novelističkih zapisa o jednom liku i događaju (*Pripovijest o ratniku i zarobljenici*), pa i kriminalističkih zapleta (*Emma Zunz*), parodirajući tradicionalnu tehniku uvođenjem fantastike, krajnjim sažimanjem radnje s esejističkim komentarima koji se pozivaju na postojeće i nepostojeće »izvore«, te stalnim ironijskim obratima koji onemogućuju jednoznačna tumačenja. Zbirka se, a osobito naslovna novela, danas smatra vrhunskim primje-

rom postmoderne proze, na kojem se mogu razabrati sve njezine bitne osobine, od ironije i skepticizma do intertekstualnosti i intermedijalnosti.

ALITERACIJA

(lat. *alliteratio*; od *ad* — k + *littera* — slovo)
Pjesnička figura koja nastaje ponavljanjem istih suglasnika, ili glasovnih skupina, u rečenicama ili stihovima, kao i ponavljanjem suglasnika ili slogova na početku riječi u stihovima. Često je pojačana asonancijom. Npr. *Vijavica. Vjetar vije. / Čovjeka ni vuka nije.* (Jure Kaštelan *Tifusari*).

ALKEJ

(*Alkaïos*, 7/6. st. pr. Kr.)

Grčki pjesnik s otoka Lezba, sudjelovao je u političkom životu svojega grada, osobito u borbi protiv tiranina Mirsila. U antičkim izdanjima njegove su pjesme obuhvaćale 10 knjiga, no sačuvani su samo ulomci raznovrsne tematike, u rasponu od mitologije i politike do ljubavi i erotike. U izrazu variraju od sažetog izricanja općih raspoloženja do intimnih osjećaja, što ih razlikuje od usmenog pjesništva. Povijest književnosti često ga drži utemeljiteljem grčke lirske poezije i, uz Sapfo, najglasovitijim grčkim liričarem. Povezivanjem ratničkih i anakreontskih motiva, te domoljubljem, uvelike je utjecao na kasniju grčku liriku, poslije osobito na Horacija, a time i na cjelokupnu europsku književnost.

AMBIVALENCIJA

(lat. *ambo* — oboje + *valere* — vrijediti)

Istodobno postojanje dvaju suprotnih osjećaja, raspoloženja, vrijednosti ili stavova u istoj osobi. Naziv izvorno pripada psihologiji

i psihijatriji, no često se rabi i u književnoj kritici jer izraz suprotstavljenih čuvstava i stavova koji »razdiru« osobu nije prisutan samo u književnosti, osobito modernoj, nego je ponekad i osnovica za jak dojam dvoismislenosti, karakterističan za određene modernističke književne tehnike. Ponekad se shvaća i kao opća osobina nekoga književnog djela, nekog lika, situacije ili stilskog postupka koji izaziva protuslovne osjećajne, misaone ili etičke reakcije.

AMFIBOLIJA

(grč. *amfibolía* — dvoumica, dvosmislenost, dvostrukost)

Dvosmislenost koja nastaje zbog mogućeg dvojakog tumačenja značenja riječi ili cijelih izraza. Glasovit je primjer latinskog proročanstva *Ibis redibis numquam peribis in bello*, značenje kojega ovisi o tome stavi li se zarez iza ili ispred *numquam* (*Ići ćeš, vratiti se, nikada nećeš poginuti u ratu*, ili: *Ići ćeš, vratiti se nikada nećeš, poginuti u ratu*). Stari retoričari držali su amfiboliju stilskom pogreškom, ali se ona kasnije, namjerno rabljena, koristila kao figura, svrstana u igre riječima.

ANA KARENJINA

(*Anna Karenina*)

Roman ruskog pisca Lava Nikolajeviča Tolstoja. U karakterističnoj tehnici realizma kronološkim redom opisuje događaje vezane za nesretnu strasnu ljubav naslovne junakinje i Vronskoga, koja završava njezinim samoubojstvom, a usporedo i događaje koji se odnose na ljubav Levina i Kitty, koja završava uglavnom sretnim brakom. Pri tome dominira svojevrsna pozicija karaktera te strasti i smirene

osjećajnosti, ali i ona između krutoga patrijarhalnog moralizma sredine i težnje za slobodnim izborom i vrijednostima života ispunjenog istinskim osjećajima. Premda je roman zamišljen kao svojevrsna osuda bračne nevjere, karakter je naslovne junakinje ocrtan s izuzetnim razumijevanjem za njezina duševna stanja i postupke, te je postao gotovo uzorak određenog tipa ženske osjećajnosti i društvenog položaja žene, ali i općeljudskih problema u pokušaju ostvarenja slobodnog života. Iako se načelno služi tehnikom razvijene i razgranate fabule, u kojoj se karakteri ocrtavaju na temelju opisa niza događaja, virtuozno su uvedeni i postupci koji će biti karakteristični za iduću epohu modernizma, kao što je simbolika pojedinih situacija (pogibija nekog čovjeka na kolodvoru pri prvom susretu Ane i Vronskoga) ili događaja (konjske utrke), pa čak i prvi unutarnji monolog među velikim djelima svjetske književnosti (uoči Anina samoubojstva, nakon njezine konačne odluke). Razrađena psihološka i društvena motivacija likova, složena problematika odnosa između vladajućeg morala i osjećajnosti te odnosa među spolovima, kao i virtuozna književna tehnika, čine taj roman vrhunskim ostvarenjem ne samo realizma nego i cjelokupne svjetske književnosti.

ANADIPOLOZA

(grč. *anadíplōsis* — udvajanje)

Pjesnička figura koja nastaje kada se jedna ili više riječi s kraja stiha ponavljaju na početku idućeg stiha. Npr. *Vinograd je moj svenuo, neveseo / Neveseo, i ja venem*. (Dragutin Tadijanović *Tužbalica za vinogradom*).

ANAFORA

(grč. *anaphorá* — uzdizanje; ponavljanje)
Pjesnička figura ponavljanja riječi ili izraza na početku stihova. *Na trgu svetoga Marka sablasni napjev se poje. / Na trgu svetoga Marka se luđačke furije gone. / Na trgu svetoga Marka mrtvih plešu kolone. / Na trgu svetoga Marka gasnu hrvatske boje.* (Miroslav Krleža *Na trgu svetoga Marka*). Naziv se rabi i u lingvistici, gdje označuje proces ili rezultat upućivanja jedne jezične jedinice na neku prethodno izraženu jedinicu ili značenje. Primjerice u rečenici: *On je to tako učinio.*, svaka se riječ može razumjeti jedino ako se poveže s onim što je bilo prije toga rečeno. U tom smislu anaforični odnosi važni su i za razumijevanje cjelovitosti teksta, što ima posljedice i za književnoteorijsko shvaćanje pojmova diskurza i teksta.

ANAGRAM

(grč. *anàgramma* — obratno pisanje)
Vrsta je zagonetke (hrvatski se naziva »premetaljka«), a u književnosti se rabi i kao figura, omiljela u epohi baroka, kojoj se često pripisivalo neko dublje mistično ili alegorijsko značenje. Postupak su književnici često koristili u izboru sinonima: A. V. Rastević — Ante Starčević.

ANAKREONTIKA

(lat. *anacreonticus*)

Vrsta kraćih lirskih pjesama vedrog raspoloženja, posvećenih slavljenju ljubavi, vina, prijateljstva i radosti života. Naziv je izveden od lat. *anacreonticus*, prema imenu grčkog pjesnika Anakreonta (6. st. pr. Kr.), kojega tradicija drži utemeljiteljem takvoga pjesništva. Glasovita zbirka *Anakreontika*

(*Anacreontea*) koja sadrži 62 pjesme na grčkom jeziku u Anakreontovu stilu (pjesme su sastavljene između 1. st. pr. Kr. i 6. st.) utjecala je, osobito u renesansi, na pjesništvo mnogih europskih književnosti, pa i hrvatske.

ANAKRONIZAM

(grč. *ánakronismós* — premještanje u vremenu)

Postavljanje nekog događaja, osobe, prizora, jezičnog izraza ili bilo čega drugoga u vrijeme kada nisu bili mogući. U književnosti se smatra pogreškom, ali i mogućom figurom kada se namjerno želi izazvati nesklad između književnog opisa i povijesnih okolnosti, čime se upozorava bilo na slobodu u književnim postupcima, bilo da se namjerno izaziva komične dojmove.

ANAKRUZA

(grč. *anákrousis* — potiskivanje; uzmah)
Naziv za jedan ili više nenaglašenih slogova do prve teze (dugog sloga) u antičkom, ili prvog naglasaka u akcenatskom stihu, od kojeg se onda broje stope ili taktovi. U hrvatskoj versifikaciji uobičajen je i naziv *uzmah*, ponekad se rabi i *predudar*, a nerijetko i njemački termin *Auftakt*.

ANALIZA

(grč. *análysis* — rastavljanje, lučenje)

U znanosti o književnosti raščlamba neke književne tvorevine koja se može shvatiti kao cjelina (najčešće pojedinog djela, ali i opusa, žanra, pa i književnog razdoblja) na sastavne dijelove, s namjerom da se utvrdi kako i zašto se oni rabe, kakvi su njihovi međusobni odnosi i na koji se način uklapaju u cjelinu. Kako ne postoji jedinstveno i

usuglašeno stajalište o bitnim, konačnim i nedjeljivim dijelovima, književnoteorijska analiza provodi se prema pretpostavkama o prirodi književnosti i o bitnim razinama na kojima valja poduzeti raščlanjivanje. U tradiciji stare retorike analiza se tako provodila prema uzornim rodovima, stilovima, kompoziciji i figurama, a novija stilistika drži ključnom razinu stila, pa u složenim odnosima s lingvistikom razvija analizu teksta. Pozitivizam se opet orijentirao prema mimetičkoj teoriji umjetnosti, pa su u analizi kao ključni elementi shvaćeni motivi, fabula, pripovjedač i likovi. Formalizam i kasniji strukturalizam naglašavali su važnost književnog oblikovanja, pa su u središte zanimanja analize uvedeni pojmovi plana izraza i plana sadržaja, kao i čitav niz novih pojmovnih razlika preuzetih iz strukturalne lingvistike, kao jezik i govor, paradigma i sintagma, označitelj i označeno, dijakronija i sinkronija. Razvijeni su tako složeni pojmovni sustavi kojima se otvaraju različite mogućnosti u analizi, prilagođene bilo nekim književnim vrstama (poput naratološke analize pripovjednih tekstova), bilo žanrovima (analize bajke ili mitova), bilo, pak, osobitim oblikovnim svojstvima nekih tipova književnosti (analiza stiha).

ANDERSEN, HANS CHRISTIAN

(1805–1875)

Danski književnik koji je svjetsku slavu stekao bajkama. Podrijetlom iz siromašne porodice, studirao je uz pomoć pokrovitelja u Kopenhagenu, a pisao je pjesme, drame, komedije i tekstove za opere i operete. U domovini se proslavio autobiografskim romanima, od kojih se najboljim smatra *Im-*

provizator (Improvisatoren), kao i pričama i putopisima u kojima opisuje svagdašnji život i sudbine umjetnika, uglavnom u stilu realističkog pripovijedanja. Trajnu je svjetsku popularnost stekao bajkama i pričama za djecu, koje su skupljene u dvije zbirke: *Bajke kazivane djeci (Eventyr, fortalte for børn)* i *Nove bajke i priče (Nye eventyr og historier)*. Te bajke povezuje s usmenim bajkama jedino pripovijedanje u kojem nema razlike između mašte i zbilje, pa su čudesni, legendarni i mitski likovi i događaji podjednako mogući kao i stvarnost svagdašnjeg života. U njima nema ponavljanja tipičnih motiva i ustaljene kompozicije, pa čak niti sretnih završetaka, ali uspijevaju očuvati određenu *dječju perspektivu* jer se oslanjaju na prevlast osjećajnosti, dječja očekivanja i strahove, kao i svjesno, ali i podsvjesno razumijevanje odnosa u porodici i problema odrastanja. Zahvaljujući izvrsno izabranim temama, jednostavnu i razumljivu izlaganju i prisnosti koja lako pobuđuje suosjećanje, mnoge od njegovih 156 bajki, kao ona o ružnom pačetu, o djevojčici sa šibicama, o kositrenom vojniku ili o snježnoj kraljici, postale su gotovo uzorcima posebnog žanra umjetničke bajke.

ANDRIĆ, IVO

(1892–1975)

Hrvatski, srpski i bosanski pjesnik, novelist, romanopisac i esejist, dobitnik Nobelove nagrade 1961. Rođen u Travniku, slavistiku, filozofiju i povijest studirao je u Zagrebu, Beču, Krakovu i Grazu, gdje je i doktorirao povijesne znanosti. Krajem Prvoga svjetskog rata bio je u zatvoru i internaciji

zbog političkog djelovanja, a za Kraljevine Jugoslavije obavljao je diplomatske dužnosti u mnogim europskim zemljama. Od 1941. živio je i radio u Beogradu kao profesionalni književnik. Književni je rad započeo pjesmama koje je objavljivao u hrvatskim časopisima, a objavio je i dvije zbirke refleksivne lirske proze, *Ex ponto* i *Nemiri*. Nakon 1920. objavljivao je u Beogradu, najprije ijekavicom a zatim ekavicom, pripovijetke uglavnom s tematikom iz prošlosti Bosne (*Put Alije Đerzeleza, Pripovetke*). Vrhunac njegova književna stvaralaštva prema općem mišljenju čine opsežni romani *Travnička kronika* i *Na Drini ćuprija*, kratak roman *Prokleta avlija* i nedovršeni *Omer-paša Latas*. U središtu su zanimanja tih romana susreti, prožimanja i sukobi kultura na području Bosne i Hercegovine. Prema žanrovskim obilježjima najbliže su povijesnim romanima, a načela integracije redovno su prostorno određiva (Travnik, most na Drini, turski zatvor), tako da u nekoj mjeri podsjećaju i na stilizirane i originalno dotjerane franjevačke kronike. Pripovijedanje uglavnom slijedi kronologiju, izbor je važnih događaja uvjetovan isključivo umjetničkom namjerom, likovi se ocrtavaju na pozadini događaja, a izlaganje je protkano pripovjedačevim komentarima, najčešće razmišljanjima o smislu povijesnih događaja i u njih upletenih ljudskih sudbina. Važnu ulogu ima i simbolika (npr. most na Drini koji bi trebao povezivati civilizacije). Tehnika uglavnom slijedi uzore realističke proze, no roman iz gradske sredine *Gospođica*, kritika uglavnom drži manje uspjelim. Pisao je i uspjele eseje o istaknutim ličnostima hrvatske, srpske i svjetske povijesti, o književnosti i umjetnosti te o umijeću pripovijedanja, u kojima također

dominiraju problemi povijesti, mita i usuda.

ANEGDOTA

(grč. *anékdoton* — neizdano, neobjavljeno; mn. *anékdota* — neobjavljena djela)

Kratka, sažeta, duhovita i najčešće zajedljiva priča o nekoj osobi ili događaju. Naziv je prvobitno označavao djelo koje još nije objavljeno, a kasnije svaki spis koji nije tiskan. Tek kad je bizantijski povjesničar i pisac Prokopije (6. st.) u spisu *Tajna povijest (Anékdota)* opisao skandale na dvoru cara Justinijana (527–565), naziv počinje označavati zasebnu književnu vrstu koja se može prepoznati već u usmenoj, ali se razvila tek u pisanoj književnosti. Karakterizira je naglašena, često karikirana karakterizacija nekog lika, najčešće osobe poznate iz povijesti ili iz suvremenoga javnog života, sažeto ocrtavanje trenutka i sredine, a često i duhovita poenta.

ANTIČKI ROMAN

Duža prozna vrsta kasne antike, uglavnom linearne fabule s mnoštvom umetnutih epizoda, sa zapletom koji u pravilu nastaje nasilnim razdvajanjem dvoje zaljubljenih, a razrješava se kad se oni konačno sastanu. Razvija se tijekom razdoblja helenizma (otuda i česti naziv *helenistički ljubavni roman*), a najvažnijim se predstavnicima smatraju Hariton (1. st. pr. Kr. / 1. st.), Gaj Petronije Arbitar (1. st.), Longo (2. st.) i Lucije Apulej (2. st.). Antička poetika nije ga držala cijenjenom književnom vrstom, ali se danas smatra bilo pretečom bilo početkom novovjekovnog romana, a prema nekim mišljenjima i svojevrsnim početkom trivijalne književnosti.

ANTIGONA*(Antigónē)*

Tragedija grčkog književnika Sofokla, izvedena prvi put oko 442. pr. Kr. Radnja je zasnovana na mitovima o sudbini Edipova roda, a obrađuje temeljni zaplet kada Edipova kći Antigona, unatoč izravnoj zapovijedi Kreonta, vladara Tebe, pokapa brata Polinika koji je u sukobu s bratom Eteoklom i ujakom Kreontom pokušao zauzeti Tebu, pri čemu je ubijen. Kreont ne želi prekriti vlastitu zapovijed jer vjeruje da je u bitnom interesu države da Antigona bude živa zazidana u grobnicu. Prorok Tirezija, međutim, tvrdi kako bogovi to ne odobravaju, pa Kreont naloži otvaranje grobnice, ali kad se Antigona već bila objesila. Kreontov sin Hemon, kojemu je ona bila zaručnica, tada se ubije, a ubije se i Kreontova žena Euridika kada čuje za udes sina i njegove zaručnice. Takav je zaplet oblikovan izuzetnom vještinom, a napetost je dijalogima pojačana do konačne suprotnosti između dosljednosti Kreonta kao političkog vladara i Antigonina uvjerenja da ljubav i poštivanje tradicije čine najviše vrijednosti. U neminovnom sukobu ova dva načela izvrsno se ocrtavaju i karakterne osobine likova, pa je mitska priča samo temelj i svojevrsna pozadina Sofoklova dramaturškog umijeća. *Antigona* se drži vrhunskim ostvarenjem svjetske književnosti, a o važnosti i značenju njezine tematike govore i brojne, često različite interpretacije, kao i drame koje su je prerađivale i prilagođavale drugim vremenima, od kojih je izuzetno vrijedna istoimena drama francuskoga književnika J. Anouilha, izvedena 1944., koja radnju smješta u okvire okupi-

rane Francuske u doba Drugoga svjetskog rata.

ANTIKA(lat. *antiquus* — star, starinski, drevni)

Prva i u mnogočemu temeljna epoha povijesti europske književnosti. Obično se drži da traje otprilike od 8. st. pr. Kr. do kraja 5. st. Uključuje dvije velike razvijene i raznolike književnosti, grčku i rimsku, od kojih svaka ima vlastitu bogatu povijest, pa se opće osobine mogu razabrati jedino u odnosu prema srednjem vijeku ili književnosti drugih kulturnih krugova. U cjelini je određuje utemeljenje razlika između književnosti, religije i filozofije, odnosno znanosti, zasnivanje do danas najpoznatijih književnih vrsta, kao što su ep, lirika, tragedija, komedija, historiografija i govorničtvo, zatim samosvijest o književnom oblikovanju koja je dovela do razrađenih teorija o književnosti, te naglasak na estetsku dimenziju kakva je dovela do suvremenog pojma umjetničke književnosti. Pojedina ostvarenja ne samo da i danas izazivaju zanimanje i divljenje čitatelja, nego su tijekom cjelokupne povijesti književnosti često važila i kao nepremašeni uzori. U lirici to je pjesništvo Alkeja (6. st. pr. Kr.), Sapfe, Anakreonta (6. st. pr. Kr.), Pindara, Gaja Valerija Katula (84–54. pr. Kr.) i K. Horacija Flaka, u epici grčki epovi Homera i Hesioda, i rimski Vergilija Marona i Ovidija Nazona, u tragediji to su djela Eshila, Sofokla i Euripida, a u komediji Aristofana i Rimljanina Plauta. Tome treba pribrojiti filozofska djela Platona i Aristotela, govorničtvo Demostena (384–322. pr. Kr.) i Rimljanina Cicerona, te historiografiju grčkog povjesničara Herodota (oko

484–424 pr. Kr.). Djela ovih i mnogih drugih antičkih autora uvelike su odredila pravac razvoja svih europskih književnosti, prije svega humanističkom orijentacijom — premda često i duboko religiozna, u središtu im je zanimanja ljudska sudbina — racionalnošću i logičnošću u izvedbi, psihološkom motivacijom likova te usavršenim i njegovanim stilom kakav u raznolikosti uvijek ostaje primjeren tematici i iznošenju bitnih općeljudskih problema, zapažanja, dojmova i osjećaja.

ANTIKLIMAKS

(grč. *antí* — protiv + *klímaks* — stube, uzdizanje)

Pjesnička figura, podvrsta gradacije, suprotna klimaksu, koja nastaje kada se riječi, rečenice ili predodžbe nižu po smislu srodnih izraza silaznim redom, od najjačih, najvećih i najsloženijih do najslabijih, najmanjih i najjednostavnijih. Npr. *Crte licu kroti, tješi, blaži* (Ivan Mažuranić *Smrt Smail-age Čengića*).

ANTITEATAR

(grč. *antí* — protiv + *théatron* — gledalište, glumište, kazalište)

Naziv tipa drame i kazališta u epohi modernizma, oštro suprotstavljen tradiciji i vezan s avangardom. U istom značenju rabe se i nazivi *antidrama*, *kazalište apsurdna* i *drama apsurdna*. Glavni su predstavnici S. Beckett, E. Ionesco i Arthur Adamov (1908–1970), u čijim djelima najviše dolazi do izražaja napuštanje načela završene radnje i smislenog govora te razaranje lika kao nositelja određenih stalnih etičkih ili psiholoških osobina. Oslanja se i na tradicije izvaneuropska kazališta, naglašavaju-

ći vrijednost igre i gesta, prepoznatljivost određenih tipova ljudi i izravnu, najčešće podsvjesnu, komunikaciju s gledateljima.

ANTITEZA

(grč. *antíthesis* — opreka)

Govornička i pjesnička figura, prema nekim teoretičarima podvrsta poredbe, koja se temelji na suprotstavljanju dviju ili više riječi, pojmova ili predodžbi, posve suprotna ili barem jasno različita značenja. U širem smislu naziv se rabi i u logici, a u nekim filozofskim sustavima, npr. Hegelovom, označuje i bitnu etapu logičkog razvitka koji se razvija od teze, preko antiteze do sinteze. Pojam je važan i u strukturalnoj lingvistici, u kojoj se antitetičnost drži temeljnim načelom izražajne moći jezika: riječi imaju značenja isključivo zato jer se mogu suprotstaviti drugim riječima. U književnosti ponekad sažeto izražava širi smisao: *Tijesan mi bijaše vijek, velebna bješe mi duša* (Janko Polić Kamov *Ledeni blud*). U usmenim pjesmama slavenskih naroda česta je i posebna vrsta antiteze nazvana *slavenska antiteza*, koja se sastoji od pitanja, nijekanja i konačnog odgovora. Npr. *Što se bili u gori zelenoj? / al su snizi, al su labutovi? / da su snizi, već bi okopnili, / labutovi već bi poletili: / ni su snizi, nit su labutovi, / nego čator age Asan-age*. (*Asanaginica*).

ANTOLOGIJA

(grč. *anthología* — branje cvijeća; izbor pjesama, izreka ili proznih tekstova; od grč. *ánthos* — cvijet + *légein* — brati)

Zbirka književnih djela, ili odlomaka odabranih prema nekom kriteriju, najčešće

prema umjetničkoj vrijednosti ili pripadnosti nekoj književnoj vrsti. Priređuje se obično kako bi se sabrala dostignuća u nekom razdoblju, u nekoj književnosti, književnoj vrsti, ili, pak, da se čitatelji upoznaju s tekstovima značajnim za neko područje.

Izbor je uvijek određen shvaćanjima, ukusom ili nekom posebnom namjerom priređivača. Prvu je sačuvanu antologiju sastavio Meleagar iz Gadare (2/1. st. pr. Kr.), a kasnije, osobito od renesanse, mnoge su antologije važne jer donose tekstove izgubljenih rukopisa i upozoravaju na ukus sastavljača i njegova vremena. Tako je, primjerice, *Ranjinin zbornik* izuzetno važna antologija za poznavanje i proučavanje rane hrvatske književnosti.

APOKALIPSA

(grč. *apokálypsis* — otkrivenje)

Posljednja knjiga *Biblije* kojom završava *Novi Zavjet*, pripisana Sv. Ivanu, apostolu i evanđelistu. Slikovitim jezikom, uz brojne alegorije, opisuje smak svijeta, užasavajuća zbivanja koja tome prethode i završnu borbu Krista sa Sotonom. Naziv se prema tom uzorku rabi i za književnu vrstu koja ima dugu tradiciju u perzijskoj, starožidovskoj i islamskoj književnosti, a nastavlja se u srednjem vijeku sve do najnovijeg vremena, kada uglavnom napušta sakralni i proročki karakter prelazeći u fantastičnu književnost. Pridjev *apokaliptički* tako se danas najčešće rabi za opis naglašeno užasavajućih obrada na temu svršetka svijeta i povijesti, pa i određenog, tomu primjerenog stila.

APOKRIF

(grč. *apókryphos* — tajan, skriven)

Spis pisan stilom bliskim biblijskom, ali nevršten u kanon svetih tekstova. To su najčešće proširene, na drukčiji način obrađene i često iskrivljene verzije kanonskih spisa, a ponekad su i slobodnije, gotovo romansirane obrade biblijskih motiva, tema i likova. Crkva ih je zabranjivala, ali su zbog naglašenih fabularnih elemenata i razumljivog pripovijedanja u puku bili omiljeni, a često su prelazili i u legende. Najčešće obrađuju Isusovo djetinjstvo, Marijin život, Isusov silazak u podzemlje te živote apostola i svetaca. Igraju važnu ulogu u svim srednjovjekovnim književnostima, pa tako i u hrvatskoj, gdje čine i neke od najstarijih poznatih spisa u kojima se može razabrati i književnoumjetnička dimenzija.

APOLLINAIRE, GUILLAUME

(pravim imenom Wilhelm Apollinaris de Kostrowitzky)

(1880–1918)

Francuski pjesnik, romanopisac i kritičar. Sin talijanskoga časnika i poljske plemkinje, živio je kao profesionalni književnik u Parizu, a umro od posljedica ranjavanja u Prvome svjetskom ratu. Pisao je likovne kritike, npr. *Slikari kubisti (Les Peintres cubistes)*, novele, npr. zbirka *Umoreni pjesnik (Le Poète assassiné)*, drame, npr. *Tirezijeve sise (Les mamelles de Tirésias)* te kratke romane i poetsku prozu, npr. *Čarobnjak koji propada (L'Enchanteur pourrissant)*. Svjetsku je slavu stekao kao pjesnik, zbirka *Alkohol (Alcools)* i *Kaligrama (Calligrammes)*. Smatra se pretečom, pa i začetnikom nadrealizma, kojega su ne-

što kasnije kao književni pravac zasnovali njegovi prijatelji i istomišljenici. Njegovo pjesništvo označava raskid sa simbolizmom, a ujedno je i prekretnica od razdoblja esteticizma prema razdoblju avangarde. Zalagao se za nesputanost stvaralačke slobode, pa je uveo čitav niz inovatorskih postupaka u poeziju: ukinuo je interpunkciju, unosio likovne elemente u tipografski oblik pjesama, sastavljao pjesme od ulomaka svagdašnjih razgovora i po uzoru na kubiističko slikarstvo pokušavao i u lirici oblikovati neke temeljne geometrijske strukture. Pri tome ipak nije, poput kasnijih avangardista, potpuno osporavao tradiciju nego je elemente klasičnog lirizma, mitologije i srednjovjekovne lirike uspijevao povezati s osjećajnošću svojstvenu modernoj civilizaciji, pa je i sklonost prema iracionalnom, mistici i podsvjesnim poticajima povezao u neponovljiv pjesnički izraz. Utjecao je time ne samo na francusku nego na cjelokupnu europsku liriku epohe moderne, a njegov odnos prema tradiciji ima i dosta postmodernih osobina.

APOSTROFA

(grč. *apostrophé* — odvrćanje)

U staroj retorici figura kojom se govornik odvrća od nazočnih slušatelja i obraća se odsutnim osobama, mrtvim ili fiktivnim, predmetima, prirodnim pojavama ili apstraktnim pojmovima. U nekim novijim teorijama književnosti tumači se kao svojevrsno prekoračenje dva svijeta, svijeta osoba i svijeta stvari, stvarnih i fiktivnih osoba, te apstraktnih pojmova i konkretnih ljudi, pa se drži jednom od bitnih osobina, osobito lirike ili čak književnosti u cjelini.

APSURD

(lat. *absurdus* — koji zvuči neskladno, besmisleno; sr. rod. *absurdum* — besmislica) Naziv kojim egzistencijalizam u filozofiji i književnosti označuje temeljni, nerješivi nesklad i sukob između čovjeka kao svjesnog bića i njemu neobjašnjivog i neshvatljivog svijeta. U širu uporabu uveo ga je A. Camus u eseju *Mit o Sizifu* (*Le Mythe de Sisyphe*), u kojem ga shvaća kao svijest o nesavladivom raskoraku između ljudske potrebe za smislom i stvarne besmislenosti života i svijeta. Antičkog Sizifa, u Hadu osuđenog da na brdo gura kamen koji se uvijek nanovno strovaljuje u podnožje, učinio je tako simbolom ljudske sudbine. Takvu spoznaju, međutim, Camus ne drži razlogom beznada — kako je ona ponekad u popularnom egzistencijalizmu tumačena — nego uvjetom humanističke etike koja odbacuje svaki transcendentni smisao, ali je zato u njoj očuvan prkos, pobuna, pa čak i uzvišenost.

APULEJ, LUCIJE

(*Lucius Apuleius*, 2. st.)

Rimski romanopisac, pjesnik i filozof. Rodom iz Numidije u sjevernoj Africi, pisao je grčkim i latinskim jezikom, a slavu je stekao romanom *Pretvorbe* (*Metamorphoses*), kasnije nazvanim *Zlatni magarac* (*Asinus aureus*), a koji je slobodna prerada nekoga nepoznata grčkog djela. Roman pripovijeda o raskalašenom mladiću Luciju kojega je sluškinja čarobnice pogreškom pretvorila u magarca, da bi ga nakon mukotrpnih doživljaja u magarećem obliku boginja Izida ponovno pretvorila u čovjeka. Fabula se, međutim, ne razvija u kontinuiranoj naraciji, nego je prekidaju mnoge umetnute sa-

mostalne novele, koje Lucije sluša kao margarac, a od kojih je najglasovitija bajkovita priča o Amoru i Psihi, koja zauzima gotovo trećinu cjelokupna djela. Zbog takve kompozicije roman nije nalik romanima od renesanse do modernizma, ali ima mnoge osobine koje ga povezuju s modernom, pa čak i postmodernom književnosti. U njemu se, naime, prepleću fantastika i zbilja s izrazitom simbolikom, slavljenjem kulta boginje Izide, i sklonosti prema erotici i naglašenim satiričkim elementima. Raznolike umetnute priče i bajke daju pri tome jak dojam začudnosti, a svojevrсни moralizam priče o patnjama koje valja proći da bi se došlo do *ponovnog rođenja* podsjeća na mitove inicijacije, ali i na problematiku odrastanja kakva danas zanima osobito psihanalizu.

ARALICA, IVAN

(1930)

Hrvatski romanopisac, novelist i esejist. Rođen u Promini kod Knina, radio je kao učitelj, a od 1961., nakon završenog studija Slavistike na Filozofskom fakultetu u Zadru, kao direktor Učiteljske škole, te Pedagoške gimnazije u Zadru, gdje je od 1972. profesor. Nakon 1990. uključio se u politiku i obavljao visoke dužnosti (zastupnik i potpredsjednik županijskog doma Hrvatskoga državnog sabora). Od 1977. objavljivao je pripovijetke i romane (*Filip*; *Ima netko siv i zelen*) u tradiciji realističke proze s društvenom problematikom, a prema mišljenju kritike zrela književna ostvarenja postiže najprije povijesnim romanima *Psi u trgovištu*, *Put bez sna*, *Duše robova*, *Graditelj svratišta* i *Konjanik*, te pripovi-

jetkama iz zbirke *Opsjene paklenih crteža*. U romanima unekoliko obnavlja tradiciju hrvatskoga povijesnog romana, s time što uvodi i novine kako na tematskom tako i na oblikovnom planu. U središtu im je redovno problematika odnosa pojedinca i vlasti, ali i sudbina obitelji, zajednica, pa i naroda, u povijesnim razdobljima te u susretima i sukobima različitih kultura, ideologija i religija. Pripovijedanje pri tome ne slijedi strogo ni kronologiju niti linearnu fabulu — premda se ponekad oslanja na franjevačke kronike i pučku predaju — nego se često prekida digresijama, epizodama i komentarima sveznajućeg pripovjedača koji nerijetko završavaju s osloncem na tradicionalne pučke oblike poput poslovice, bajki i parabola. Dojam autentičnosti postiže se iscrpnim opisima običaja, obreda i povijesnih događaja, zasnovanih na povijesnim izvorima. Sličnom književnom tehnikom rađeni su i kasniji romani koji se bave suvremenom, osobito za vrijeme socijalizma prešućivanom problematikom (*Majka Marija*, *Četverored*), a time se uglavnom bave i brojni eseji te osvrti s pretežno političkom, ali i društvenom te kulturološkom tematikom (*Zadah ocalog imperija*, *Sokak triju ruža*). U posljednje vrijeme objavio je nekoliko tzv. romana s ključem (*Puž*, *Ambra*, *Fukara*), koji su svojevrсни romansirani politički pamfleti.

ARHAIZAM

(grč. *arkhaiśmós* — starinski stil)

Riječ, izraz ili oblik koji pripada nekom starijem stupnju u razvitku jezika i književnosti, pa se rabi u slučajevima konkretizacije govora nekih likova ili za izazivanje poseb-

nih dojmova. U staroj retorici držan je pogreškom, no u novije vrijeme shvaća se kao stilsko sredstvo koje očuvanjem tradicije može postići razliku prema običnom, svagdašnjem govoru.

ARHETIP

(grč. *arkhétupon* — pralik, model; od *arkhḗ* — početak + *týpos* — udarac, lik, uzor)

Naziv u književnoj kritici, preuzet iz analitičke psihologije Carla Gustava Junga (1875–1961), kojim se označuje neka slika, motiv ili lik u književnosti, često ponavljani i varirani u mitovima, vizijama, snovima i svim umjetnostima. Jung je držao da su korišteni arhetipova u kolektivnoj podsvijesti, što će reći da oni sadrže neka temeljna iskustva cjelokupne ljudske rase, a javljaju se u određenim prepoznatljivim oblicima, podložnim neiscrpnim tumačenjima. Odluku ih velika sugestivnost i kao da izazivaju potrebu razjašnjenja koje nikada nije konačno.

ARHETIPSKA KRITIKA

(engl. *Archetypal literary criticism*)

Naziv za tip književne kritike koji se temelji na pretpostavci da je proučavanje arhetipova osnovica na kojoj se može izgraditi cjelokupna znanost o književnosti. Najvažnijim se predstavnicima drže Amy Maud Bodkin (1875–1967) i Herman Northrop Frye (1912–1991), a oni su izvore proučavanja arhetipova nalazili u mitologiji, pa se za takav tip kritike rabi i naziv *mitološka kritika*. Temeljna je zamisao da se književnost može znanstveno proučavati tek ako se uspostavi razlika između temeljnog sloja, kojeg čini mitologija i koji je prepoznatljiv u spletovim arhetipova, te načina na

koji se oni pojavljuju i variraju u književnim djelima. Književnost tako u razvojnim fazama zapravo uvijek s varijacijama ponavlja ista temeljna iskustva života i svijeta.

ARIOSTO, LUDOVICO

(1474–1533)

Talijanski pjesnik i dramatičar. Rođen u grofovskoj obitelji u Ferrari, studirao je pravo, ali se zatim posvetio humanističkim znanostima. Obavljao je mnoge političke i diplomatske dužnosti. Književni rad otpočeo je na latinskom *Pjesmama* (*Carmine*), ali je ubrzo prešao na talijanski jezik, pišući liriku po uzoru na Petrarca i rimsku erotsku liriku. Napisao je pet komedija, od kojih osobito one u prozi, *Komedija o škripanji* (*La Cassaria*) i *Izloženi* (*I Suppositi*), idu u najranije renesansne komedije s velikim utjecajem na kasniji razvoj te dramske vrste. Uspjele su mu pjesme i *Satire*, poslanice u tercinama rađene prema uzoru na Horacija, u kojima je prisutna oštra satira o životu na dvorovima i taštinama tadanjih humanista. Svjetsku je slavu stekao epom *Bijesni Orlando* (*Orlando furioso*), koji nastavlja fabulu nedovršenog epa *Zaljubljeni Orlando* (*Orlando innamorato*) Mattea Marie Boiarda (1441–1494). Ariostovim umijećem *Orlando* postaje vrhunskim djelom cjelokupne renesansne književnosti. U razgranatoj fabuli i brojnim epizodama, ep opisuje borbu Saracena s vitezovima Karla Velikoga, s prikrivenim aluzijama na prodor Turaka u Europu, ali i stalno prisutnom ironijom koja se očituje i u opisu mahovitosti naslovnog junaka: on je poludio zbog ljubavi prema istočnjačkoj princezi Angeliki, a pamet mu je vraćena na Mjese-

cu, gdje se čuva nasuprot ludosti koja je na Zemlji. Zgode i likovi opisani su dotjeranim stihovima, čudesno i zbiljsko prepleće se u lakoći neobvezujućeg pripovijedanja, pa srednjovjekovni, i kasnije barokni moralizam zamjenjuje razigrana svjetovnost. Ep je tako svojevrsni uzorak novog žanra — renesansnog epa.

ARISTOFAN

(*Aristophánēs*, oko 445–385. pr. Kr.)

Najglasovitiji grčki komediograf. Živio je u Ateni, gdje je obavljao i državne službe. Pripisuje mu se autorstvo 44 komedije, od kojih se sačuvalo 11, a najpoznatije su *Oblaci* (*Nephélai*), *Ose* (*Sphēkes*), *Mir* (*Eirénē*), *Ptice* (*Órnithes*), *Lizistrata* (*Lysistratē*) i *Žabe* (*Bátrakhoi*). Sve obrađuju suvremenu tematiku, najčešće tako da poput utopije prikazuju neki fantastični nacrt društvenog stanja, a satira pri tome ne šteti nikoga, izruguje se običajima, navikama i mišljenjima Atenjana, ali se uzdiže i do konačna komičnog obrata u kojemu se s određenog stajališta sve ljudske težnje i svi naponi mogu činiti smiješnima. Kompozicija uglavnom odgovara onoj u tragedijama, radnja se razvija uz napetost postignutu stalnim dijalozima, a novinu čine dva posebna dijela, *parabaza*, ulazna pjesma kora, i *agon*, izlaganje dvojice protivnika, od kojih jedan najčešće zastupa stajalište autora. Komika se postiže kako općim fantastičnim utopijskim prizorima tako i naglim izmjenama neočekivanih situacija, osobito jezikom i stilom, komičnim neologizmima, grotesknim nazivima, te izmjenama od lirskog zanosa do svagdašnje vulgarnosti. Oštrica satire nije uperena samo

prema običnom puku nego i prema državnici, vojskovođama te pjesnicima, osobito tragičarima i filozofima. Izuzetno vladanje kako scenom tako jezikom i stilom Aristofana čini jednim od nepremašenih uzora komedije u cjelokupnoj povijesti književnosti.

ARISTOTEL

(*Aristotélēs*, 384–322. pr. Kr.)

Grčki filozof i znanstvenik. Rođen u Stagiri, bio je 20 godina Platonov učenik, poslije učitelj Aleksandra Makedonskoga, a nakon povratka u Atenu osnovao je vlastitu filozofsku školu. Kao jedan od najvećih mislilaca antike u svojim djelima obuhvatio je gotovo sve znanje tadanjeg vremena i uvelike usmjerio razvoj europske filozofije i znanosti. Za razliku od Platona razvio je složeno učenje koje je različito tumačeno, od srednjovjekovne teologije do modernih filozofskih sustava, redovito s iznimnim uvažavanjem. Od mnogobrojnih djela za filozofiju ključna su ona o logici (*Órganon*) i, osobito, *Metafizika* (*Tà metὰ tà physiká*), koja izlaže opća načela svijeta i života. Prema *Metafizici* nazvana je cijela filozofska disciplina, a u novije vrijeme i određeni način mišljena i shvaćanja svijeta. Za znanost o književnosti bitna su djela *Retorika* (*Rhētoriká*), koja je bila temeljni priručnik tijekom cijele povijesti europske retorike, i osobito *Poetika* (*Perì poiētikēs*), koja nije sačuvana u cjelini, ali je najutjecajniji spis u europskoj teoriji književnosti od renesanse do danas, tako da neki teoretičari drže kako je cjelokupno shvaćanje književnosti u europskoj kulturi velikim dijelom njime upravljano. U *Poetici* je objašnjeno

opće određenje književnosti kao oponašanja (*mimēsis*), razrađena je teorija klasifikacije književnosti te opis i analiza epa i tragedije, dok je dio posvećen komediji izgubljen. Temeljno objašnjenje prirode književnosti, pojmovi i karakterizacije književnih vrsta različito su tumačeni, no okvirni pravac njegova razmišljanja rijetko je dovođen u sumnju.

ARKADIJA

(*Arkadiá*)

Pokrajina u Grčkoj, u srednjem dijelu poluotoka Peloponeza, koja je u europskoj književnosti postala simbolom mirnog, idiličnog, pa i idealnog života u prirodi. Kako je opis krajolika i života povezan s manirnom prikazivanja pastira, pastirica i njihovih zgoda i razgovora postao temom mnogih i raznovrsnih književnih djela, nazivom *arkadijska književnost* često se označuju književne vrste poput idile, pastorale i bukolike.

ARTAUD, ANTONIN

(pravim imenom Antoine Marie Joseph Artaud)

(1896–1948)

Francuski pjesnik i kazališni teoretičar. Bio je sljedbenik nadrealizma i u tom duhu napisao je zbirku *Pupčana vrpca limba* (*L'Ombilic des limbes*), a u povijest svjetske književnosti ulazi uglavnom kao autor ideja o kazalištu izloženih u djelu *Kazalište i njegov dvojniki* (*Le théâtre et son double*), u kojem se zalaže za tzv. kazalište okrutnosti. Takvo bi kazalište osporilo temeljna načela europskoga kazališta, osobito naturalizma, zahtijevajući povratak mitu i magiji, pri čemu bi sugestivni govor tijela i po-

kreta mogao ako već i ne sasvim zamijeniti izgovorene riječi ili sl., a ono uz govor dovesti do konačnog umjetničkog ostvarenja, te bi kazalište tako odigralo važnu ulogu u cjelokupnoj kulturi. Te su ideje znatno utjecale na teoriju i praksu kazališta tijekom cijele epohe modernizma.

ARTES LIBERALES

(lat. *slobodne vještine ili nauke*)

Umijeća koja u kasnoj antici i u srednjem vijeku čine temelj odgojno–obrazovnog sustava. Pridjev *slobodne* dobile su jer su se njima mogli baviti samo slobodni ljudi. Srednjovjekovni školski sustav najčešće ih je priznavao sedam — otuda i glasovita formula *septem artes liberales* (sedam slobodnih umijeća) — razvrstavši ih u nešto poput nižeg tečaja, *trivij* (gramatika, retorika, dijalektika) te višeg tečaja, *kvadrivij* (aritmetika, geometrija, astronomija, teorija glazbe). Ti nazivi ne odgovaraju onome što se njima danas označuje, jer se i pojam umjetnosti, kao i pojam znanosti i znanstvene discipline uvelike promijenio.

ARTIZAM

(lat. *ars* — umjetnost)

Opći naziv naglašene težnje za virtuoznom uporabom osobito formalnih sredstava izraza u umjetnosti. Pripisuje se najčešće književnim i umjetničkim pravcima koji nisu bili skloni mimetičkim teorijama umjetnosti, pridajući isključivu vrijednost dotjerano stiliziranom, pa ponekad i naglašeno *umjetnom* izrazu, poput gongorizma u baroku ili tzv. larpurlartizma krajem 19. i početkom 20. st. Naziv se ponekad, bez pravog opravdanja, rabi i kao oznaka za pretjerano uvažavanje formalnih i teh-

ničkih sredstava izraza kojima se redovito prikriva nedostatak invencije i originalnosti.

ASANAGINICA

Hrvatska i bosanska usmena balada. Prvi put objavljena je u djelu Alberta Fortisa (1741–1803), *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia, 1774)*, na hrvatskom jeziku (*Xalostna pjesanza plemenite Asan–Aghinize*) i u talijanskom prijevodu. Ispjevana je u desetercima (92 deseteračka stiha), a opisuje kako je Asanaga teško ranjen u boju, kako želi da ga supruga posjeti na bojnopolju, no ona, premda ljubi muža, to ne čini jer se boji prekršiti običaj. Razljučen Asanaga raskida brak i vraća se braći, koja je protiv njezine volje udaju za imotskoga kadiju. Kada je vode u svatove ona dariva vlastitu djecu, no Asanaga ih bijesan poziva nazad, govoreći da ih majka ne želi, nakon čega njoj od žalosti pukne srce. Radnja je ispričana sažeto s mnogim za usmenu poeziju uobičajenim figurama, a razvija se dramskom napetošću od ekspozicije i zapleta do tragičnog raspleta. Likovi su oertani u izuzetnim situacijama, u kojima se prepleću suspregnuti jaki osjećaji, kako ljubav, ponos, stid i ljubomora, tako i sudbinsko određenje pojedinca koji se ne može oteti društvenim konvencijama. Stalni je ton izlaganja prožet dojmom sudbinske nesreće koja se ne može izbjeći. Baladu su preveli mnogi velikani svjetske književnosti, kao J. W. Goethe, W. Scott, P. Mérimée, A. S. Puškin, A. Mickiewicz i drugi, ušla je u zbirke najboljih svjetskih ostvarenja usmene književnosti, a temeljni je zaplet u drami obradio i hrvatski dramatičar Milan Ogrizović.

ASINDETON

(grč. *asýndeton* — nepovezano)

Pjesnička figura, srodna elipsi, koja nastaje nizanjem riječi ili izraza nepovezanih uobičajenim gramatički utvrđenim načinom, bez uporabe veznika. Npr. *Topovi, bombe, džamije, torpedi, / Sistemi suhi, kumiri od mjedi, / Plemići lažni — carski svodnici, / Mračnjaci tusti, vragu srodnici...* (Antun Gustav Matoš *Mora*).

ASONANCA

(lat. *assonare* — zajedno zvučati)

Pjesnička figura koja nastaje ponavljanjem istih samoglasnika zbog postizanja zvučnog ugođaja ili posebnih dojmova. Prije široke uporabe rime u versifikaciji se javlja kao nepotpuna rima u kojoj se poduraju samo samoglasnici na krajevima stihova, odnosno kao rima u sredini riječi. Česta je u izrekama svakidašnjega govora (npr. *oko sokolovo*), a uz rimu, aliteraciju i onomatopeju, smatra se bitnim sredstvom izazivanja eufonije. Npr. *Olovne i teške snove snivaju / Oblaci nad tamnim gorskim stranama; / Monotone sjene rijekom plivaju, / Žutom rijekom među golim granama.* (Antun Gustav Matoš *Jesen je veće*).

AUGUSTIN, AURELIJE

(*Aurelius Augustinus, 354–430*)

Latinski teolog, filozof i pisac, jedan od temeljnih učitelja katoličke Crkve. Bio je učitelj govorništva u Africi, zatim u Rimu i Milanu, gdje je prešao na kršćanstvo, pa je postao i biskup u Hiponu u Africi. Njegov bogat i raznolik opus broji gotovo stotinu djela, od kojih su za teologiju i filozofiju najvažnija *O državi Božjoj (De civitate Dei, 22 knj.)* i *O kršćanskoj nauku (De doctrina*

christiana, 4 knj.), koje nisu samo razrada kršćanske doktrine, nego i ključna ostvarenja kršćanskog shvaćanja čovjeka, njegove povijesti i njegova odnosa prema Bogu, kakvo znači novinu prema antici i kakvo prožima cijeli srednji vijek, nastavljajući utjecaj sve do danas. Što se tiče književnosti, najvažnije mu je djelo *Ispovijesti* (*Confessiones*), koje je uzorak shvaćanja autobiografije kako je razumije novije tumačenje te književne vrste, jer se okreće isključivo razumijevanju vlastite osobe, traganju za individualnim spasom i analizi unutarnjih dilema te rješavanju sudbinskih pitanja o smislu života. Stil je izlaganja prožet nadahnutom osjećajnošću, često profetskom rječitošću i svojevrsnim zaklinjanjem, a naglašene su ideje na kojima će se zasnivati katolička ispovijed: analiziraju se vlastite pogreške i zablude, a kajanje zbog grijeha postaje dominirajućim motivom postupka koji se kasnije razvio u introspekciju. Djelo je tako u potpunosti zaokupljeno vlastitom osobom i odnosom prema transcendentnom Bogu, nedokučivom u cjelini razumom, a ipak bliskom osjećajima i životnim odlukama da ga se slijedi i poštuje. Takav je način izražavanja utjecao na velik dio srednjovjekovne, pa i kasnije književnosti, pa je njime, kao i ostalim djelima, Augustin postao temeljni pisac kojim počinje književna epoha srednjeg vijeka.

AUTOBIOGRAFIJA

(grč. *autós* — sam + *biographía* — životopis)

Djelo u kojem se opisuje vlastita osoba i pripovijeda vlastiti život. Zbog brojnih i raznolikih oblika u kojima se pojavljuje, suvremeni teoretičari nisu je skloni odrediti

kao književnu vrstu, nego je radije shvaćaju kao osobitu vrstu pisanja, kao *autobiografski diskurs* ili *autobiografsku književnost*. Pisali su je, kao i danas, mnogi glasoviti književnici, npr. Marko Aurelije (121–180), A. Augustin, J. W. Goethe, J.–J. Rousseau, J.–P. Sartre, ali i umjetnici, političari, znanstvenici i slavne osobe iz svih područja života. Od antike do danas mijenjala se u skladu s epohalnim promjenama u načinu na koji se shvaća osoba, njezin život i utjecaj, te sam način pisanja i književnog oblikovanja. U suvremenom smislu autobiografija započinje Augustinovim *Ispovijestima*.

AUTOMATSKO PISANJE

(franc. *écriture automatique*)

Naziv kojim je nadrealizam označio bitnu osobinu vlastite književne tehnike, zasnovanu na zamisli da pisac u stvaralačkom procesu mora isključiti kontrolu svijesti i zapisivati doslovno sve što mu pada na pamet. Zamisao se zasniva na dugoj tradiciji učenja o nadahnuću, no nadrealizam se izravno oslanjao na razrađeno učenje psihoanalize o podsvijesti, pa je pretpostavljao kako isključivanjem svijesti dolazi do *diktata podsvijesti*, kakav omoguđuje da se izraze najdublji slojevi osobe i posebna iskustva koja dotjerivanje ne uspijeva izraziti. U strogom smislu takvu je tehniku nemoguće provesti, ali je zamisao utjecala na razvitak moderne književnosti, osobito u tzv. romanu struje svijesti.

AUTOR

(lat. *auctor* — tvorac, pokretač, začetnik)

Tvorac nekog umjetničkog, znanstvenog ili kakvog drugog djela. Naziv je prvobitno ra-

bljen u drukčijem smislu: u staroj retorici *auctores* (autori) su bili kanonizirani uzori u određenim književnim vrstama. Tek u renesansi prevladava zamisao stvaralačkog pojedinca kao tvorca djela, no književna se teorija njime posebno ne bavi sve do kraja 18. st. kada estetika postupno zamjenjuje staru retoriku. U tom okviru romantizam razvija teoriju genija, pa autor dolazi u središte zanimanja znanosti o književnosti, zaokupljajući je u pozitivizmu do te mjere da biografija autora postaje vladajućom tehnikom proučavanja književnosti. Moderne književne teorije, od ruskog formalizma i nove kritike sve do strukturalizma i poststrukturalizma, međutim, najčešće premještaju težište zanimanja na djelo, odnosno tekst, pa se u tom smislu nastoji razlučiti autora kao stvarnu osobu od autora kao perspektive koja se može razabrati u analizi djela kao ujedinjujući, zajednički aspekt s kojega je djelo napisano.

AVANGARDA

(franc. *avant-garde* — prethodnica)

Razdoblje u epohi modernizma, nakon esteticizma kojem se suprotstavlja osporavanjem tradicije, a prije kasnog modernizma u kojem više ne dominiraju radikalno inovatorski stavovi i postupci. Naziv se također rabi i u smislu teorijskih stavova i književne tehnike koja je uglavnom zajed-

nička nekim književnim pravcima prve polovice 20. st., primjerice dadaizmu, futurizmu, ekspresionizmu i nadrealizmu. Trajanje se određuje uvjetno, otprilike od 1910. do kraja 30-ih godina 20. st. Avangardisti se slažu u tome da valja razoriti tradicionalnu i postupno izgraditi posve novu umjetnost, što bi djelovalo i na kulturu u cjelini, ali se ne slažu u tome koje i kakve vrijednosti valja uspostaviti i kakvim bi se književnim tehnikama one mogle oblikovati. Prepoznatljive su zato osobine jedino razaranje svih književnih, osobito žanrovskih konvencija, pa čak i uobičajene logike jezika. To se postiže poigravanjem s paradijom, crnim humorom, paradoksima i neobičnim načinima oblikovanja likova, posebnim ulogama pripovjedača, izgradnjom neobičnih sižea i miješanjem elemenata stiha i proze. Pri tome se osporava i razlika između visoke i trivijalne književnosti, u nastojanju da se uspostavi novi odnos između književnosti i života: književnost treba prožeti svakidašnji život i time promijeniti kulturu kako bi nastupilo novo doba kojemu je ona *prethodnica*. Zbog pokušaja radikalnog osporavanja svake tradicije avangarda je zapala u protuslovlja, tehnika koja je zahtijevala neposredan odnos s čitateljima nerijetko je zapadala u nerazumljivost, pa je sredinom 20. st. prevladalo novo razdoblje kasnog modernizma.